

Astareja srednjovjekovnoga Zadra prema ageru rimskoga Jadera*

The *astarea* of Medieval Zadar compared to the *ager* of the Roman Iader*

Nikola Jakšić, prof. emeritus

njaksic@unizd.hr

Odjel za povijest umjetnosti / *Department of Art History*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2, HR – 23000 Zadar

UDK/UDC: 908(497.581.1 Zadar)“04/14“
doi: 10.15291/misc.4522

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*
Primljeno / *Received*: 29. XI. 2023.

Ključne riječi: srednji vijek; ager
Jadertinus; limes; astareja; Diklo;
Zemunik; Bokanjačko blato

Zasluge za razumijevanje problema povezanih s površinom centuriranog agera (*ager centuriatus*) kolonije Jader i astareje srednjovjekovnoga Zadra pripadaju bez sumnje Mati Suiću. Autor se osvrće na Suićeve rezultate i ističe valjanost većine njegovih zaključaka. Ipak postojećoj dokumentaciji na kojoj je Suić temeljio svoje zaključke dodaje neke srednjovjekovne i novovjekovne izvore koji svjedoče o tome da je limes kolonije Jader bio na Miljašića jarugi, a ne na crti Bokanjac, Crno, Babin dub kako je to predviđao Suić. Iako je ovim istraživanjima zadarski *ager centuriatus* ostao gotovo nepromijenjen, udvostručena je ukupna površina zadarskoga agera jer je u njega sada uključena južna polovica ukupne površine Bokanjačkoga blata, a jednako tako i lijeva obala Miljašića jaruge.

Keywords: Middle Ages; ager
Jadertinus; limes; astarea; Diklo;
Zemunik; Bokanjačko blato

Undoubtedly, the credits for understanding the problem of the areas of the *ager centuriatus* of the Colony of Iader and the *astarea* of the medieval Zadar go to Mate Suić. This author dwells on Suić's results and underlines the soundness of most of his conclusions. But he also quotes some medieval and Modern Age sources evidencing that the limes of the Iader Colony was at Miljašića jaruga (Miljašić Stream) and not at the Bokanjac – Crno – Babin dub line as claimed by Suić. While, based on this research, the *ager centuriatus* of Zadar has remained almost the same, the total area of the Zadar ager has increased twofold because the southern half of the total area of Bokanjačko blato (Bokanjac Lake) and the left bank of Miljašić Stream have been included in it.

* Rad je proširena verzija izlaganja sa znanstvenoga skupa „Antiquitatis sollemnia Antidoron Mate Suić“, koji je održan između 3. i 7. studenoga 2015. godine u Zagrebu i Zadru.

* The paper is an extended version of the author's paper read at the “Antiquitatis sollemnia Antidoron Mate Suić” symposium that took place in Zagreb and Zadar from 3–7 November 2015.

Zadarski povjesničar i arheolog Mate Suić prvi je ozbiljno u hrvatskoj znanstvenoj literaturi pokrenuo pitanje koje se odnosi na procjenu veličine agera rimske kolonije Jader.¹ Njegovi su rezultati i danas sveprisutni u literaturi gdje se raspravlja o srodnim problemima vezanima za *ager centuriatus* rimskih kolonija na istočnoj obali Jadrana. No baveći se centurijacijom rimske kolonije, Suić je istovremeno vrlo oštroumno zaključio da je antički Jader ušao u narednu fazu svojega razvitka, onu srednjovjekovnu, s ukupnom površinom svojega teritorija naslijeđenom iz antike. Tom je problemu posvetio i zasebnu raspravu, a ona je ostavila dublji traga u promišljanjima o onim problemima koji se tiču tranzicije iz antičkoga u srednjovjekovno razdoblje naših primorskih gradova, osobito Zadra čiju je povijest izvanredno dobro poznao kao istraživač duboko uronjen u one sadržaje koji su tješnje povezani s prostorom na kojemu je djelovao.² Naime, objavljujući svoja istraživanja o centurijaciji Jadera i o procjeni ukupne površine njegova agera, Suić je došao do ključka da se *ager Jadertinus* na obalnom dijelu protezao od Dikla na sjeverozapadu do Bibinja na jugoistoku grada, te da je u kopno zahvaćao prostor otprilike do crte koja povezuje sela smještena u neposrednom zaleđu grada, Bokanjac, Crno i Babin dub. Tu je svoju rekonstrukciju vizualno prikazao crtežom, a popratio ju je legendom: „Skica zadarskog agera“. Razvidno je da je terminom *skica* htio naglasiti da međe kako ih je zacrtao i površine koje je označio nisu precizne.³

Iskusnomu istraživaču kakav je bio, nije promakla iz vida činjenica da najstariji zadarski srednjovjekovni pisani dokumenti svjedoče o tomu da je granica srednjovjekovnoga Zadra sa sjeverozapadne strane sukladna onoj koju je on rekonstruirao za rimsko razdoblje. Kao što je već kazano, prema njegovim rezultatima *ager Jadera* sezao je do Dikla, a na srodne podatke upućuju i lokalni dokumenti 10. i 11. stoljeća, konkretnije darovnica priora Andrije iz 918. godine⁴ i hirograf (*chirograph*) svetokrševanskoga opata Petra iz 1067. godine u kojemu je riječ o tome kako su neki uzurpatori pomicali granični kamen (*petrina paruula columnella*) u smjeru Zadra, no ta je granična oznaka zahvaljujući

The Zadar historian and archaeologist Mate Suić was the first one in Croatian scientific literature to approach seriously the problem of estimating the area of the *ager* of the Roman colony of Iader.¹ His results are still omnipresent in the literature on the related problems concerning the *ager centuriatus* of the Roman colonies in the Eastern Adriatic. While studying the Roman colony centuriation, Suić astutely concluded that Iader entered the next stage of its development – the medieval one – with all of the territory that it had in the antiquity. Suić wrote a separate paper on this problem; it had a rather strong impact on the papers on the transition from the ancient to medieval periods of our coastal cities – particularly Zadar, the history of which was very familiar to him as a researcher with a deep insight into the matters closely connected with the area of his activity.² While researching the centuriation of Iader and estimating of the total area of its *ager*, Suić concluded that, in its coastal part, *ager Jadertinus* stretched from Diklo in the northwest to Bibinje in the southeast of the city and that its landward part extended approximately to the line connecting the villages of Bokanjac, Crno and Babin dub in its immediate environs. He presented this reconstruction with a drawing and a caption: *Sketch of Zadar ager*. Clearly, he used the term “sketch” in order to point out that the boundaries and areas defined by him were not the most precise.³

An experienced researcher that he was, he noticed that the northwestern limits of the medieval Zadar, as specified in the earliest medieval documents, corresponded with the ones that he had reconstructed for the Roman period. As previously mentioned, he had established that the Iader *ager* extended to Diklo. Two local documents suggest similar boundary lines: a donation of Prior Andrew from 918⁴ and a chirograph of Abbot Peter of St. Chrysogonus' Abby from 1067. According to the latter document, some usurpers moved the boundary stone (*petrina paruula columnella*) towards Zadar but it was later moved back to its original place (*in loco pristino*) after the intervention of King Petar Krešimir IV.⁵ After quoting some sections from

¹ Suić 1955: 1–36. U svojem radu Suić znatnije oslonio na rezultate koje je iznio Bradford 1947: 197–204.

² Suić 1956: 7–19.

³ Suić 1956: Sl. 4.

⁴ CD I: 25–28.

¹ Suić 1955: 1–36. In his work, Suić relied highly on the results published by Bradford 1947: 197–204.

² Suić 1956: 7–19.

³ Suić 1956: Fig. 4.

⁴ CD I: 25–28.

⁵ CD I: 106–109.

intervenciji kralja Petra Krešimira IV. bila vraćena na svoje prvotno mjesto (*in loco pristino*).⁵ Nakon što je citirao pojedine djelove spomenutoga hirografa, Suić je iznjedrio sljedeći zaključak: „Može se utvrditi, da je Diklo još u 10. st. granično mjesto između zadarskog agera i hrvatskog teritorija. [...] Ovo je samo jedan detalj o ranosredovječnom širenju zadarskog teritorija na njegovoj zapadnoj strani. Ali je i on dovoljan da se zaključi, u nedostatku brojnih dokumenata, kako je zadarski ager iz rimskog doba još u 10. st. zauzima gotovo isto prostranstvo i predstavljao jezgro teritorija, koji će se kasnije postepeno sve više širiti, upravo kao u istarskim gradovima Poreču i Puli.“⁶

Suićeve zaključke o granici agera rimske kolonije u Diklu još je 1986. godine preispitao N. Jakšić. U toj se prilici koristio jednim katastarskim planom Dikla iz 1775. godine koji se čuva u zadarskome Državnom arhivu (Sl. 1).⁷ Na tome su planu ucrtane međe svetokrševanskoga posjeda koji je bio smješten na samoj granici zadarskoga teritorija prema terenima Nina. Budući da je spomenuti katastarski plan izradio službeni javni mjernik (*publico perito*) Giuseppe Grandis s vrlo precizno ucrtanom granicom i s naznačenim pojedinim istaknutim točkama na njoj, bilo je dovoljno te podatke prenijeti na suvremenu geografsku kartu i tako dobiti vrlo precizan nacrt granične crte između posjeda u vlasništvu benediktinskoga Samostana sv. Krševana na zadarskoj strani i teritorija Nina na onoj suprotnoj. Riječ je o ravnoj crti s nekoliko orijentira na njoj, a ta povezuje morsku obalu u predjelu Dikla „P“ (*Termines della possession sudetta*) s krajnjom točkom „F“ (*Grebhani a'canto il lago Boccagnazzo*) smještenoj na polovici širine Bokanjačkoga blata. Ipak nije riječ o potpuno ravnoj crti jer se ona na jednome mjestu lomi, točnije kod oznake „E“ (*Chiesa dirrocata detta San Tomaso*). Kada se krajnje točke te granične crte, dakle „P“ i „F“, ucrtaju na suvremenu kartu i kada se one stave u sustav rimske

the chirograph, Suić makes the following conclusion: “We can safely say that, as far back as the 10th century, Diklo was a border location between the Zadar ager and Croatian territory. [...] This is but a detail of the Early Medieval westward expansion of Zadar’s territory but, for lack of other documents, it is enough to infer that, in the 10th century, the Roman ager of Zadar still occupied almost the same area and, as such, was the core of the territory (that would later gradually expand), just like in the case of Istrian cities of Poreč and Pula.”⁶

Suić’s conclusion that the ager of the Roman colony extended to Diklo was analyzed by N. Jakšić in 1986. He used a 1775 cadastral map of Diklo, now kept in the Zadar State Archives (Fig. 1).⁷ The map includes the boundaries of the St. Chrysogonus’ Abby estate that was located on the very border between Zadar and Nin territories. As the cadastral map, made by the official public surveyor (*publico perito*) Giuseppe Grandis, shows very accurately the boundary and prominent points on it, it was easy to transfer them to a modern geographical map and thus obtain a very accurate boundary line between the monastery estate on the Zadar land on one side of it and the Nin territory on the other. It is a straight line with a few landmarks on it, connecting the point *P* on the coast near Diklo (*Termines della possession sudetta*) and the end point *F* (*Grebhani a'canto il lago Boccagnazzo*) located in the middle of the width of the Bokanjac Lake. Actually, the line is not perfectly straight because it changes its direction at the point *E* (*Chiesa dirrocata detta San Tomaso*). When the end points of this boundary line (*P* and *F*) are entered into a modern map and included in the Roman centuriation system reconstructed by Suić, the imaginary line connecting them functions as the seventh western *cardo*, counting from the *cardo zero*. The latter one is well known and corresponds with Šimuna Kožića Benje Street that leads to the city port via “Porta Marina” right next to St. Chrysogonus’

⁵ CD I: 106–109.

⁶ Suić 1956: 12.

⁷ HR-DAZD-6 Mletački katastar. Mape „Grimani“ (1756. – 1797.), Katastarski plan Dikla, 1775., G. Grandis, sign. 134. Puni naslov glasi: *Dissegno formato da me infrascripto publico perito sopra loco in ordine à Venerata Commissione de die 9 giugno prossimo passato dell'illustrissimo et eccellentissimo Sig. GIACOMO GRADENIGO, Proueditor General in Dalmazia et Albania, rilasciato sopra l'istanze dell'Capitanio e comun di Diclo, con laltre ville Conterminanti di Cosino, e Boccagnazo per mottiuo de gaj e pascoli, come nei presente com Lettere d'Alfabetto viene dichiarato.*

⁶ Suić 1956: 12.

⁷ HR-DAZD-6 Venetian land-ownership records. “Grimani” maps (1756–1797), Diklo cadastral map, 1775, G. Grandis, sign. 134 (the full title: *Dissegno formato da me infrascripto publico perito sopra loco in ordine à Venerata Commissione de die 9 giugno prossimo passato dell'illustrissimo et eccellentissimo Sig. GIACOMO GRADENIGO, Proueditor General in Dalmazia et Albania, rilasciato sopra l'istanze dell'Capitanio e comun di Diclo, con laltre ville Conterminanti di Cosino, e Boccagnazo per mottiuo de gaj e pascoli, come nei presente com Lettere d'Alfabetto viene dichiarato.*)

centurijacije koji je rekonstruirao Suić, pokazuje se zamišljena ravna crta koja te dvije oznake povezuje kao sedmi zapadni kardo u odnosu na onaj nulti, a taj je dobro poznat i odgovara gradskoj Ulici Šimuna Kožičića Benje koja u gradsku luku izlazi kroz tzv. „Porta marina“ neposredno uz crkvu sv. Krševana u gradu. Taj se pravac nastavlja preko luke duboko u kopno i odgovara današnjoj Ulici Nikole Tesle.⁸ Tako je zahvaljujući katastarskoj snimci terena u Diklu koju je izradio javni mjernik Giuseppe Grandis očuvana točna crta limesa rimske kolonije, a ta je kasnije dijelila teritorij srednjovjekovnoga Zadra od teritorija Hrvatskoga Kraljevstva ili, drugim riječima, zadarske terene od onih ninskih. No, kao što je već bilo rečeno, ta se idealna granična crta na katastarskoj snimci lomi kod točke „E“ (srednjovjekovna crkvića poznata kao Sv. Toma u Blatu)⁹ i time odstupa od zamišljene crte limesa ulazeći u ninski teritorij. A to nije ništa drugo nego odraz onoga spora iz 11. stoljeća zabilježenoga u hirografu opata Petra u kojemu se govori kako su „uzurpatori“ vraćali kameni međaš u pravcu istoka za oko 200 koraka, no da je presudom kralja Petra Krešimira IV. međaš vraćen prema zapadu. Upravo je ta anomalija ostala zabilježena na katastarskome planu 18. stoljeća. Naime, kada bi se međaš „D“ (*Quarto termine cioè Sasso detto Mramor sopra la strada di Cosino che quida da Nona a Zara e separa il contado di Zara da territorio di Nona*) pomaknuo za 200 koraka prema istoku, našao bi se točno na crti limesa rimske kolonije.¹⁰ Tako nam ovaj katastarski plan pokazuje što je to točno bilo ozakonjeno presudom iz 1067. godine. Svetokrševanski su benediktinci zakoračili preko crte limesa za 200 koraka što se razabire prema položaju oznake

⁸ Jakšić 1986: 207–216.

⁹ Samo selo Blato (Zablaće) spominje se u obliku *Buttina vas* u zadarskim dokumentima još od 11. stoljeća (CD I: 76). Petricioli (1955: 177, bilj. 16), koji je crkvicu posljednji vidio, zapisao je o njoj sljedeće: „Ruševine Sv. Tome nalaze se doduše na istom području samo u blizini Bokanjačkog blata. To je ona crkva koja se spominje u dokumentu od 15. VII. 1298. ‘...ad Blattam iuxta sanctum Thomam...’“ (CD VIII, 311). Ruševine pokazuju omanju crkvicu s uobičajenom orijentacijom, dugu zajedno s apsidom oko 11 m, a široku otprilike 5,5 m. Točan tlocrt ne može se izvući bez iskapanja. Crkva sv. Tome u Blatu i njezini župnici susreću se u zadarskim dokumentima od 14. stoljeća, primjerice 1362. godine *Iohannis presbiter ecclesie santi Thome de Blatta*, HR-DAZD, Curia Maioris ciuili Iadre, K 2, sv. 1, F 1, fol. 15.

¹⁰ Jakšić 1986: 221.

Church. Leaving the port, the line continues deep into the hinterland, corresponding with the present-day Nikola Tesla Street.⁸ Thus, owing to surveyor Grandis’ cadastral map of Diklo, the original line of the Roman colony’s limes had been preserved; it later divided the territories of the medieval Zadar and Croatian Kingdom – in other words, Zadar and Nin lands. However, as mentioned previously, on the cadastral map, this ideal boundary line changes its direction at the point *E* (a small medieval church known as St. Thomas in Blato),⁹ thus departing from the imaginary limes line and entering the Nin territory. This is but a reflection of the 11th-century dispute mentioned in Abbot Peter’s chirograph that gives an account of the “usurpers” who moved the boundary stone 200 meters further to the east and the subsequent ruling of King Petar Krešimir IV which returned the stone to its original position. This anomaly could still be seen on an 18th-century cadastral map: if the boundary stone *D* (*Quarto termine cioè Sasso detto Mramor sopra la strada di Cosino che quida da Nona a Zara e separa il contado di Zara da territorio di Nona*) would be moved 200 steps towards east, it would end up right on the Roman colony’s limes line.¹⁰ For this reason, this cadastral map shows what exactly was legalized by the 1067 ruling. From the position of the mark (*D* – Mramor),¹¹ it is clear that the monks of St. Chrysogonus’ Abby kept moving

⁸ Jakšić 1986: 207–216.

⁹ The first mention of the village of Blato (Zablaće) appears in Zadar documents under the name *Buttina vas* as far back as the 11th century (CD I: 76). Petricioli (1955: 177, n. 16) – who was the last one to see the church – wrote: “Admittedly, the ruins of St. Thomas are located in the same area, only closer to Bokanjac Lake. This is the church the reference of which can be found in the document of 15 July 1298: ‘...ad Blattam iuxta sanctum Thomam...’” (CD VIII, 311). The ruins indicate that it was a small church oriented in the usual direction, with approx. 11 meters in length (together with the apse) and approx. 5.5 meters in width. An accurate reconstruction of its layout would require excavation work. References to the Church of St. Thomas in Blato and its parish priests can be found in Zadar documents since the 14th century – like in a 1362 document *Iohannis presbiter ecclesie santi Thome de Blatta*, HR-DAZD, Curia Maioris ciuili Iadre, K 2, vol. 1, F 1, fol. 15.

¹⁰ Jakšić 1986: 221.

¹¹ Back in 1985, when I first realized the importance of the Diklo cadastral map from 1775, I tried to locate the Mramor mark mentioned in it. In the immediate vicinity of the place where the column was supposed to be, I met an elderly local man, Ivan Medić from Kožino, who showed me the exact point where it used to be. He told me that, unfortunately, some twenty years earlier (around 1965), tanks from the nearby Yugoslav Army Šepurine Barracks ran over it during their regular maneuvers. See Jakšić 1986: 211, n. 20.

(„D“ – Mramor)¹¹ koja je bila premješšana sa svojega izvornog mjesta na limesu u unutrašnjost ninskoga teritorija (tj. teritorija Hrvatskoga Kraljevstva). Vidimo da su ga tzv. „uzurpatori“, a zapravo Ninjani, tj. Hrvati s razlogom vraćali na izvornu crtu rimskoga *limesa* jer je tamo stajao već više od 1000 godina.¹² No kraljevskom je presudom uzurpacija u korist Samostana sv. Krševana konačno verificirana, a na štetu ninskoga teritorija, odnosno teritorija Hrvatskoga Kraljevstva.

Suić je upozorio da se u hirografu opata Petra susreću neki termini iz ambijenta rimske limitacije, primjerice *terminus* i *limes*, a njima posredno priključuje i onaj *columnella*, dakle kolona kružnoga presjeka kakve su korištene ne bi li se odredio *terminus* do vremena cara Augusta.¹³

Idealna crta koja spaja točke „P“ i „F“, dakle morsku obalu iza Dikla i sredinu Bokanjačkoga blata jest crta *limesa* kolonije Jader, a ostala je zabilježena i u jednom, nešto kasnijemu srednjovjekovnom dokumentu, povlastici kralja Bele IV. Ninjanima iz 1243. godine u kojoj se opisuju tadašnje granice ninskoga teritorija. Granica ide od otoka Vira obalom preko Zatona i Petrčana i nastavlja se ovako: *et deinde per litus maris usque in Dikla, et deinde ad locum qui dicitur Crux parva, et deinde in quandam paludem que dicitur Ognacovo Blato, et deinde per medium ipsius paludis tendit ad partem australem ad metas cuiusdam possessionem uocate Bresyane...*¹⁴

To je upravo ono što vidimo nacrtano na katastarskome planu iz 1775. godine (Sl. 1). Granica teče sredinom Bokanjačkoga blata i dijeli ga u dva jednaka dijela; zapadna je polovica ninska, a ona istočna zadarska.

Što se pak tiče crte *limesa* na istočnoj strani Jadera, o njemu rječitije svjedoče tek srednjovjekovni dokumenti. Iz njih se razabire da bi se unutar jadertinskih međa morao naći srednjovjekovni kaštel Zemunik, i to

it across the *limes* line, 200 steps into the territory belonging to Nin (in other words, to Croatian Kingdom). It is also clear that the “usurpers” – in fact, the people of Nin (Croatian subjects, that is) – kept returning it to the original line of the Roman *limes* for a reason: it had been there for more than 1,000 years.¹² Nevertheless, the usurpation to the benefit of St. Chrysogonus’ Abby and to the detriment of the Nin (Croatian Kingdom’s) territory was eventually verified by the king’s ruling.

Suić drew attention to the fact that Abbot Peter’s chi-rograph contains a number of terms related to Roman delimitation, such as *terminus* and *limes* and, indirectly, *columnella* – a round-sectioned column used as *terminus* until the reign of Augustus.¹³

The ideal line connecting points *P* and *F* (in other words, the coast beyond Diklo and the midsection of Bokanjac Lake constitutes the *limes* of the colony of Iader. It is also mentioned in another medieval document, but of somewhat later dating – a 1243 privilege issued by Bela IV to the citizens of Nin. It describes the then boundaries of Nin’s territory. The line begins on the island of Vir, goes to the mainland, follows the coast via Zaton and Petrčani and then continues as follows: *et deinde per litus maris usque in Dikla, et deinde ad locum qui dicitur Crux parva, et deinde in quandam paludem que dicitur Ognacovo Blato, et deinde per medium ipsius paludis tendit ad partem australem ad metas cuiusdam possessionem uocate Bresyane...*¹⁴

This fully corresponds with the cadastral map from 1775 (Fig. 1). The line goes along the midsection of Bokanjac Lake dividing it in two equal parts – the western one belonging to Nin and the eastern one to Zadar.

As for Iader’s eastern *limes*, its more detailed description can only be found in medieval documents. Two documents concerning the land belonging to the former medieval village of *Mergliane* – once located near Zemunik – suggest that the medieval fortress of Zemunik must have been within the *limes*, most likely immediately next to it. In both documents, almost identical wording is used: “... *de borea villa Selmenici comunis Jadre cum suis pertinienciis antiquis*” in the one from 1394¹⁵ and “... *de borea est villa Zemulnici cum suis iuridibus et pertinentiis antiquis*” in the one

¹¹ Kada sam još 1985. godine shvatio važnost katastarskoga plana Dikla iz 1775. godine, nastojao sam na terenu neposredno ubicirati spomenuti Mramor. Našavši se približno na mjestu gdje je ta kolona trebala stajati, susreo sam u neposrednoj blizini starijega čovjeka, Ivana Medića iz Kožina, koji mi je pokazao točno mjesto na kojemu je bila postavljena. Nažalost, kazao mi je da su je dvadesetak godina prije (dakle oko 1965.) pregazili tenkovi Jugoslavenske narodne armije koji su iz nedaleke vojarne u Šepurinama često na tome prostoru izvodili svoje manevre. V. Jakšić 1986: 211, bilj. 20.

¹² Jakšić 1986: 211, bilj. 20.

¹³ Suić 1956: 15.

¹⁴ Povlastice Bele IV. Ninjanima vidjeti u: Jakšić 2000: 301.

¹² Jakšić 1986: 211, n. 20.

¹³ Suić 1956: 15.

¹⁴ For Bela IV’s privileges to the citizens of Nin, see Jakšić 2000: 301.

¹⁵ Jakšić 1997: 22, n. 27.

najvjerojatnije tik uz sam limes. O tome nalazimo vijesti u dvama dokumentima u kojima je riječ o terenu nekadašnjega srednjovjekovnog sela *Mergliane* koje je bilo locirano nedaleko od Zemunika. U oba slučaja zabilježena je gotovo identična formulacija, tj. godine 1394.: *de borea villa Selmenici comunis Jadre cum suis pertinienciis antiquis*,¹⁵ a godine 1440.: *de borea est villa Zemulnici cum suis iuridibus et pertinentiis antiquis*.¹⁶ Dakle, selo *Mergliane* izvan je prostora koji pokriva nadležnost zadarske komune, ali izravno sa svoje sjeverne strane graniči sa Zemunikom za koji se izričito tvrdi da jest zadarski komunalni posjed. S obzirom na to da se položaj srednjovjekovnoga sela *Mergliane* može pouzdano identificirati s današnjim zaselkom *Mostar* koji je smješten južno od Zemunika, na putu prema Galovcu, onda je razvidno da je granica zadarske komune tekla između Mostara i Zemunika. Označimo li smjer karda u prostoru između Zemunika i Mostara, dobit ćemo crtu limesa jadertinske kolonije na jugoistočnoj strani. Ona se spušta okomito na jadransku obalu i to tako da započinje kod crkve sv. Kate na zemuničkome groblju (crkva i groblje ostaju unutar zadarske komune), a na morsku obalu izbija neposredno iza poluotoka na kojemu je izgrađena seoska aglomeracija Bibinja.

To je onda u skladu i sa Suićevim razmišljanjima o protezanju jadertinskih terena prema jugu. Takva se projekcija površine jadertinskoga agera razlikuje od Suićeve po njezinu obuhvatu u dubini zadarskoga zaleđa sve do Zemunika. To drugim riječima znači da je neodrživa Suićeva projekcija prema kojoj je zadarski ager u kopnenome dijelu dopirao tek do crte koja povezuje sela Bokanjac, Crno i Babindub, već je treba izmjestiti dublje u kopno, na crtu koja povezuje Zemunik, Murvicu, Briševo i Žeravu.

Tako zacrtane međe sa sigurnošću su potvrđene već u najstarijim dokumentima iz 12. stoljeća, što je davno već uočio i T. Raukar.¹⁷ No on je, pod utjecajem Suićeva autoriteta, smatrao da se srednjovjekovni ager u neko nepoznato doba, a svakako prije 12. stoljeća, proširio s crte Bokanjac, Crno, Babindub, na ovu novu, Zemunik, Murvica, Briševo, ne shvaćajući da je ta crta zapravo izvorni kopneni limes. Pritom se na potezu od Žerave preko Briševa i Murvice do Zemunika granična crta nije usklađivala s dekumanima zadarske centurijacije, što bijah predložio u

from 1440.¹⁶ In other words, the village of *Mergliane* was outside the jurisdiction of the Zadar Commune but it shared its northern border with Zemunik, expressly identified as belonging to the Commune. Since the location of the medieval village of *Mergliane* corresponds with the location of the present-day hamlet of *Mostar*, south of Zemunik on the road to Galovac, it is clear that the Zadar Commune's boundary stretched between Mostar and Zemunik. If the line of the *cardo* is marked in the space between Zemunik and Mostar, it will correspond with the southeastern limes of the Iader Colony. Perpendicular to the Adriatic coast, it begins at St. Catherine's Church at Zemunik cemetery (with the church and cemetery remaining within the Commune) and ends on the coast immediately beyond the peninsula where the village agglomeration of Bibinja is located.

This also corresponds with Suić's deliberation on the southward extension of the Iader lands. This projection of the Iader ager differs from Suić's when it comes to its landward extension. Contrary to Suić's opinion that the Zadar ager did not extend beyond the line connecting the villages of Bokanjac, Crno and Babin dub, this projection puts the landward reaches of the ager deeper into the hinterland, to the line connecting Zemunik, Murvica, Briševo and Žerava. Clearly, Suić's projection is untenable.

The above description of the boundary lines is positively confirmed in the earliest 12th century documents, as was long ago observed by T. Raukar.¹⁷ However, influenced by Suić's stature, he believed that the medieval ager must have been expanded – in an unknown period, but certainly before the 12th century – from the Bokanjac–Crno–Babin dub line to the Zemunik–Murvica–Briševo line, not realizing that the latter line was actually the original landward limes. Also, on the Žerava–Briševo–Murvica–Zemunik stretch, the boundary line had not been adjusted with the *decumani* of the Roman centuriation, as I proposed in one of my earlier papers;¹⁸ instead, it extended along a natural barrier – a stream connecting all of these villages, known today as Miljašić Stream.¹⁹ Describing the Nin community boundaries, the previously mentioned Bela IV's privilege to Nin from

¹⁵ Jakšić 1997: 22, bilj. 27.

¹⁶ Jakšić 1997: 23, bilj. 28.

¹⁷ Raukar 1977: 40.

¹⁶ Jakšić 1997: 23, n. 28.

¹⁷ Raukar 1977: 40.

¹⁸ Jakšić 2010: 320, Fig. 8.

¹⁹ Jakšić 2015: 259, Fig. 2 and Jakšić 2016: 141, Fig. 1.

jednoj prijašnjoj svojoj raspravi,¹⁸ već se pružala uz tok tijekom jedne prirodne barijere – potoka koji povezuje sva spomenuta sela, a čije je današnje ime Miljašića jaruga.¹⁹ Ta činjenica o granici između zadarskih i ninskih terena upravo na Miljašića jarugi jasno je istaknuta u već spominjanome privilegiju kralja Bele IV. Ninjanima iz 1243. godine, a u kojemu se opisuju granice ninske općine. Ta je granica, kao što smo to već ranije vidjeli,

dijelila Ninjane od Zadrana na potezu od Dikla preko Bokanjačkoga blata do Žerave da bi završila u nekome potoku pa je nastavila teći njegovim koritom: *...et de inde per medium ipsius paludis (Ognacovo blato) tendit ad partem australem ad metas cuiusdam possessionem uocate Bresyane, et deinde tendit directe in quemdam riuum uersus partem australem secundum cursus riui predicti...*²⁰ Limes je, dakle, u koritu Miljašića jaruge koja izvire sjevernije od Zemunika (gdje se nalazilo srednjovjekovno selo koje dokumenti bilježe kao *Megliaça, Miglaxicha, Migliacziche, Migliacich, Migliaçca, Migliasche* i sl. i od kojega rečena jaruga najvjerojatnije baštini ime). To je onda u skladu sa spoznajama o tome da granice među dvjema rimskim općinama mjernik (*agrimensor*) nije morao uvijek umjetno zacrtati, neovisno o zemljišnoj konfiguraciji, već su korištene i prirodne barijere, ako se tako činilo najpraktičnijim. Tako je granica dviju istarskih kolonija, prethodnica današnjih Pule i Poreča, bila postavljena u Linskome kanalu koji, razumije se, onda i svoj suvremeni naziv baštini upravo po toj svojoj davnoj ulozi, od latinskoga izraza *limes*.²¹

Analiza pokazuje da je srednjovjekovni Zadar naslijedio prostor agera rimske kolonije u cijelosti, a srednjovjekovni ga dokumenti nazivaju *astarea*.²² Pritom površina onoga njegova dijela zvanoga *ager centuriatus*, kako su ga naznačili već Bradford i Suić,²³ a jednim dijelom dopunio i Maršić,²⁴ nije sporna. Sporna

1243 clearly points out that the boundary line dividing Zadar and Nin lands extended along the Miljašića jaruga. As we have seen before, this line divided these lands on the Diklo–Bokanjac Lake–Žerava stretch and then followed a streambed. I quote: “*...et de inde per medium ipsius paludis (Ognacovo blato) tendit ad partem australem ad metas cuiusdam possessionem uocate Bresyane, et deinde tendit directe in quemdam riuum uersus partem australem secundum cursus riui predicti...*”²⁰ The lime thus followed the streambed of the Miljašića jaruga which springs north of Zemunik (where a medieval village mentioned in documents as *Megliaça, Miglaxicha, Migliacziche, Migliacich, Migliaçca, Migliasche* etc. used to be and that probably gave its name to the stream). This corresponds with the claims that boundary lines between Roman municipalities were not necessarily always designated artificially by surveyors (*agrimensores*) regardless of the terrain configuration; they also followed natural barriers when deemed practical. For example, the boundary line between two Istrian colonies, the predecessors of present-day Pula and Poreč, was set in the Lim Channel which, obviously, owes its present-day name to the fact that it used to be a *limes* in the Roman times.²¹

An analysis has shown that the medieval Zadar inherited the entire territory once occupied by the Roman colony's *ager*. Medieval documents refer to it as *astarea*.²² Also, there is no argument about its portion known as *ager centuriatus*, as observed by Bradford and Suić²³ and partly elaborated by Maršić²⁴. What remains debatable, however, is the area of the lands not encompassed by visible physical designation – like woods, pastures and waters. It also turned out that one half of important water resources (Bokanjac Lake, Miljašić Stream) belonged to the Iader Colony (and also the medieval Zadar) and the other half belonged to the municipalities (Nin, in this case) that

¹⁸ Jakšić 2010: 320, Sl. 8.

¹⁹ Jakšić 2015: 259, Sl. 2 i Jakšić 2016: 141, Sl. 1.

²⁰ Jakšić 2015: 259, Sl. 2 i Jakšić 2016: 141, Sl. 1.

²¹ Suić 1955: 11.

²² Klaić & Petricioli 1976: 63.

²³ Vidjeti bilj. 1.

²⁴ Maršić 1993: 105–116. Ipak Maršićeva rekonstrukcija na istočnoj strani Zadra ne čini se prihvatljivom jer on ucrtava jedan kardo (K 15) koji bi prelazio limes kako sam ga označio, a taj je podudaran s Maršićevim K14. Nedavno je M. Kadi (2020: 107–110) ponajviše temeljem rasporeda šumskih prosjeka na prostoru selâ Crno i Murvica, a koji su nastali prilikom pošumljavanja terena nakon Drugoga svjetskog rata, došao do zaključka da se *ager centuriatus* protezao puno dublje u zadarsko zaleđe što nam se ne čini dovoljno snažno argumentiranim.

²⁰ Jakšić 2015: 259, Fig. 2 and Jakšić 2016: 141, Fig. 1.

²¹ Suić 1955: 11.

²² Klaić & Petricioli 1976: 63.

²³ See n. 1.

²⁴ Maršić 1993: 105–116; Nevertheless, Maršić's reconstruction of the limes to the east of Zadar does not seem to be acceptable because he included in the map one *cardo* (K 15) that would cross the limes as designated by me and corresponding with Maršić's K14. M. Kadi (2020: 107–110) recently concluded, mostly based on the distribution of the forest aisles in Crno and Murvica areas created during post-World War II afforestation campaigns, that *ager centuriatus* extended much deeper into the Zadar hinterland. We do not find this sufficiently substantiated.

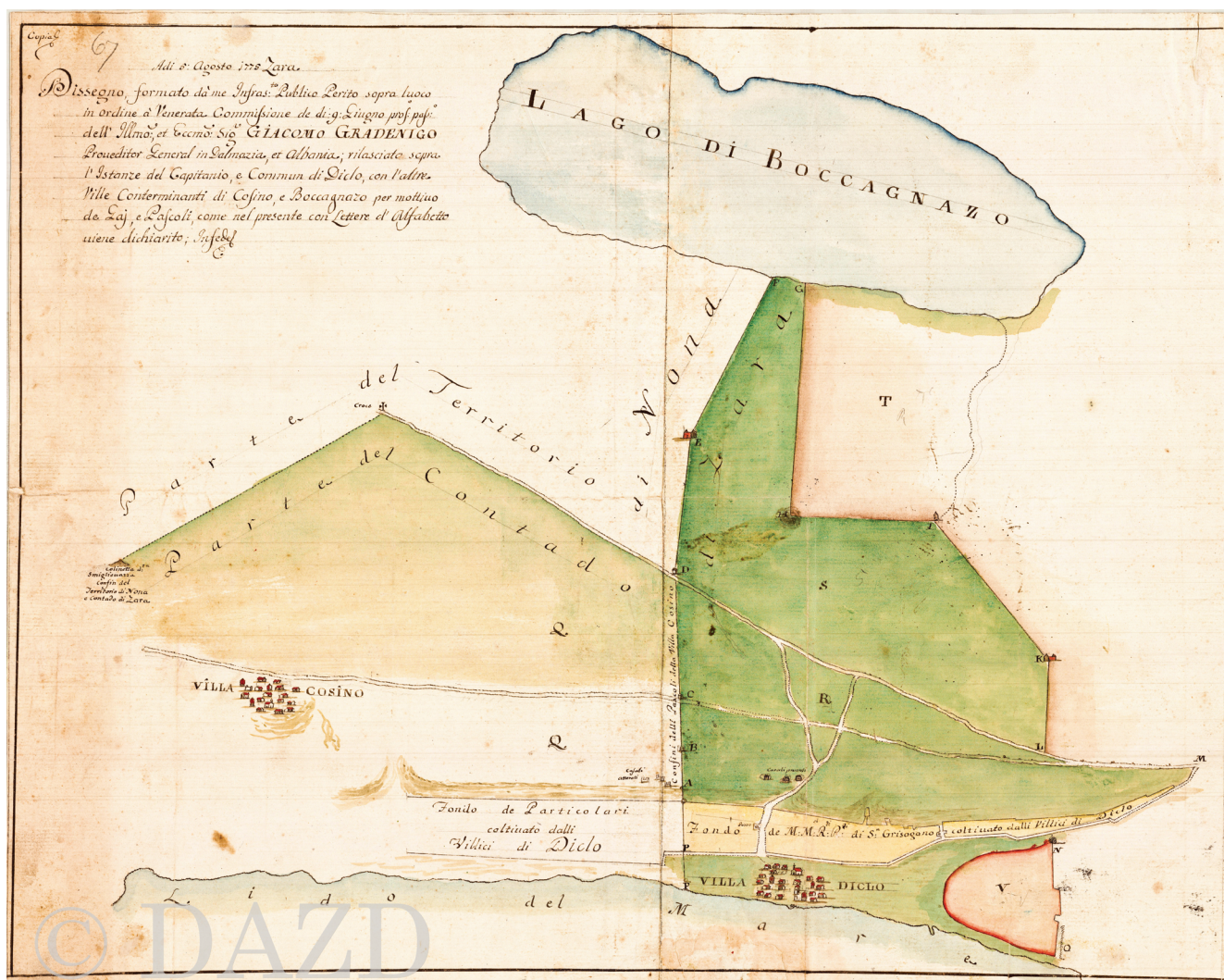
je površina onih terena koji nisu bili obuhvaćeni naglašenom fizičkom markacijom, dakle šume, pašnjaci i vode. Pokazalo se ujedno da su važni vodeni resursi (Bokanjačko blato, Miljašića jaruga) jednom svojom polovicom pripadali jadertinskoj koloniji (dakako i srednjovjekovnomu Zadru), a drugom svojom polovicom onoj općini (u ovome slučaju ninskoj) koja je s Jaderom/Zadrom dijelila granicu na tekućicama i stajaćicama.

Suićevi rezultati, a rekao bih još više njegovi teorijski prinosi u utvrđivanju odnosa između antičkoga agera i srednjovjekovne astareje otvorili su mogućnost daljnjemu sagledavanju problematike. Suić nije raspolagao dokumentacijom koja bi mu ukazivala na to koliko se duboko u jadertinsko zaleđe protezao ager kolonije. Površina koju je pokrивao *ager centuriatus* kao opipljiv parametar bila je logično i sigurno polazište kojemu je onda Suić dodao nešto malo površina do prve crte brežuljaka s naseljima Bokanjac, Crno, Babindub. Međutim, srednjovjekovni nas dokumenti upućuju na zaključak da je ta površina agera kolonije bila prostranija. Pritom su se Suićevi zaključci o protezanju jadertinskih, odnosno zadarskih terena uz obalnu crtu pokazali uglavnom točnima. Ono što nije uočio (a to je bilo moguće samo korištenjem srednjovjekovnom izvornom građom), jest činjenica da se ager kolonije protezao u kopno sve do Miljašića jaruge čime je zapravo udvostručena površina u odnosu na onu koju je u svojim promišljanjima predviđao. Dakako, ovdje je riječ samo o kopnenome dijelu agera, onaj na zadarskome arhipelagu nije bio predmetom analize u ovome kratkom prilogu posvećenome Suiću s kojim sam surađivao već od svojih studentskih dana.

had bodies of water – both stagnant and non-stagnant – as boundary lines between them and Iader/Zadar.

Suić's results and – in my opinion, even more importantly – his theoretical contribution in establishing the relation between the ancient *ager* and the medieval *astarea* enabled further insight into this problem. Suić did not have at his disposal the documents indicating how deep into the Iader's hinterland did the Colony's ager stretch.

The area covered by the *ager centuriatus* as a tangible parameter was a logical and safe starting point to which Suić then added some land stretching to the first line of hills and including the villages of Bokanjac, Crno and Babin dub. However, the medieval documents make us infer that the area of the Colony's ager was larger than that. While Suić's conclusions about Iader/Zadar's lands along the coastline were mostly correct, he was not aware of the fact (found only in the medieval sources not available to him) that the Colony's ager stretched to the hinterland as far as to Miljašić Stream, making the ager area twice as big as he projected in his deliberation. Of course, the object of this paper is only the ager's landward part. The one stretching across the Zadar Archipelago is not included in this short contribution of mine which I dedicate to Suić, with whom I had collaborated since my student days.

Slika 1. Katastarski plan Dikla iz 1775. godine, Državni arhiv u Zadru, Mape Grimani 134.

Figure 1. Diklo cadastral map (1775), Zadar State Archives, Grimani maps 134.

Dichiarazione delle Lettere e termini 5. agosto 1775

(Objašnjenje oznaka i međaša 5. kolovoza 1775. / Explanations of marks and boundary stones August 5th 1775)

A) Sasso uivo denominato Vir Vcos, primo termine della Possession Arratiua, Boschiua e Pascoliuia delli R. E. M. M. di San Grisogono. **B)** Secondo termine, della Possession Sudetta, oue esiste un Collonetta fissa in terra, alta piedi uno e mezzo qual separa due ville di Cosino e Diclo. **C)** Terzo termine, cioè un Collonetta sperciata in due, qual separa come sopra le due Ville. **D)** Quarto termine, cioè Sasso detto Mramor, sopra la strada di Cosino, che quida da Nona à Zara e separa il Contado di Zara dal Territorio di Nona. **E)** Chiesa diroccata, detta San Tomaso. **F)** Grebbani accanto il Lago di Bocagnazo. **G.** Altri grebbani pur vicini al lago sudetto. **H)** Collinetta di Terra pocco elleuata dal Piano. **I)** Sasso viu, ma mobile in figura cilindrica posto sopra terra (...) mentre giace nell'estremit d'una piccola Valetta detta Draga. **K)** Vestigie d'Antica fabrica denominata Buttina Zidina quinto termine della Possession de R. R. Monaci sudetti. **L)** Punto ideale sopra la Strada, che quida da Nona à Zara. **M)** Estremità sorocale della Possession sudetta oue in presente s'intersecano le due Strade. **N)** Massiera, e settima metta della Possession sudetta. **O)** Valetta al lido del mare dirrimpetto a Ponta Micha. **P)** Termine della possession sudetta. **Q)** Spazio tinto Verde chiaro Gaio di Cosino ne qual pretendono introdursi il Commun di Diclo.. **R)** Spazio Verde carico Pacoliu e Boschiu delli R. R. Monaci. **S)** Spazio Verde carico Pacoliu e Boschiu liberi possessori di Villici di Diclo. **T)** Spazio tinto Ombra, Pasolo della villa Bocagnazo pretendono impossessarsi gli sudetti villici di Diclo. **V)** Spazio tinto Rosso fu Gaio di Diclo ora assegnato dalli R. R. Monaci sudetti alli Villici di Santa Eufemia per ridurlo à Coltura.

Slika 2. Rekonstrukcija agera kolonije Jader i njezin odnos prema katastarskomu planu Dikla iz 1775. godine (zamisao Nikole Jakšića grafički interpretirao Mladen Košta)

Figure 2. Reconstruction of Iader Colony ager and its comparison with Diklo cadastral map from 1775 (Nikola Jakšić's idea graphically interpreted by Mladen Košta)

Slika 3. Ager kolonije Jader prema N. Jakšiću (crveno) u odnosu na ager prema M. Suiću (plavo)

Figure 3. Iader Colony ager according to N. Jakšić (red) compared to ager according to M. Suić (blue)

Bibliografija / Bibliography

Skraćenice / Abbreviations

CD I – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium auxilio regiminis Croat., Dalm. et Slav. Volumen I diplomata annorum 743.-1100. continens. Redegit Marko Kostrenčić. Collegerunt et digesserunt Jakov Stipišić et Miljen Šampalović. Zagrabiae typis exscripsit „Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“ 1967.*

CD VIII – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium auxilio regiminis Croat., Dalm. et Slav. Collegit et digessit T. Smičiklas academiae socius ord. Volumen VIII diplomata annorum 1301.-1320. continens. Zagrabiae ex officina typographicae 1910.*

HR-DAZD – Državni arhiv u Zadru / *Zadar State Archives*

Popis literature / Literature

Bradford 1947 – John S. P. Bradford, A Technique for the Study of Centuriation, *Antiquity*, 21/84, University of York, 1947, 197–204.

Jakšić 1986 – Nikola Jakšić, Draga Sv. Krševana u Diklu, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 12(25), 1986, 205–228.

Jakšić 1997 – Nikola Jakšić, *Zemunik – srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split, Split, 1997.

Jakšić 2010 – Nikola Jakšić, Kult sv. Petra u kasnoantičkom i srednjovjekovnom Zadru, *Scripta Branimiro Gabričević dicata*, Pons Tiluri, 2010, 305–340.

Jakšić 2015 – Nikola Jakšić, Ostaci uništene romaničke crkvice sv. Jakova u Zemunik, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 42, 2015, 297–267.

Jakšić 2016 – Nikola Jakšić, Srednjovjekovni Zemunik do turskog osvajanja u Ciparskom ratu 1570. godine, u / in: *Zemunik u vremenu i prostoru*, ed. J. Faričić, Zadar, 2016, 138–149.

Kadi 2020 – Marijan Kadi, Centurijacija kopnenog dijela agera rimske kolonije Jadera (Zadar). Rimski katastar / Centuriation of Continental Part of Iader (Zadar) Roman Colony Ager. Roman cadastre, *Kartografija i geoinformacije*, 19(33), 2020, 106–111.

Klaić & Petricioli 1976 – Nada Klaić & Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976.

Maršić 1993 – Dražen Maršić, Prilog poznavanju limitacije agera antičkog Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32(19), Zadar, 1992/1993 (1993), 105–116.

Petricioli 1955 – Ivo Petricioli, Tri romaničke građevine u Diklu, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 4, 1955, 173–181.

Raukar 1977 – Tomislav Raukar, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1977.

Suić 1956 – Mate Suić, Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 5, 1956, 7–19.